

Industriální dědictví a cukrovary

Srovnávací studie osudu tří cukrovarů po ukončení provozu

INDUSTRIAL HERITAGE AND SUGAR FACTORIES:
COMPARATIVE STUDY OF THREE SUGAR FACTORIES FATE AFTER CLOSURE

Karel Sklenář – Národní památkový ústav, Brno

Ochrana industriálního dědictví ve světovém kontextu

V rámci zachování kulturního dědictví je v současnosti industriální epocha ožehavým tématem. V období trvajícím přibližně 200 let se výrazně změnila struktura obyvatelstva a došlo k urbanizaci a industrializaci krajiny, což vedlo k všeobecnému blahobytu společnosti.

Tato éra však již pominula a dnes žijeme v době postindustriální, ve které se ekonomika výrobního průmyslu podílí na HDP maximálně 30 %. Většina výroby se přesunula do Asie a naše společnost se dostala do situace, kdy disponujeme množstvím nevyužitých výrobních areálů. Otázka zachování fenoménu industriální krajiny je předmětem debaty mezi odborníky i širokou veřejností (1).

Nejdále tato diskuze pokročila ve Velké Británii, kde se o tématu záchrany historických průmyslových areálů hovoří již delší dobu. Pro popularizaci tématu nejvíce udělal obor průmyslové archeologie. Hlavním předmětem tohoto oboru je hledání nového využití industriálního dědictví. Památkový přístup, kdy je tovární areál zakonzervován, lze uplatnit pouze u několika vybraných architektur. Co ale s ostatními objekty? Jakým způsobem jim přiřadit novou ekonomickou a společenskou roli, aniž by se vytratila hodnota estetická a urbanistická? Trendem, který v této problematice rezonuje již čtyřicet let, je recyklace architektury. Nedochází tedy ke konzervaci stavby, nýbrž k její konverzi (2).

Změna funkce architektury není žádnou převratnou myšlenkou. Problém je spíše s množstvím zanikajících továren. Máme tak k dispozici mnoho budov s potenciálem dalšího využití. Jsou zde však developéři na jedné straně a ochránci veřejného prostoru na straně druhé. A právě konverze chátrajících areálů se jeví jako optimální řešení pro všechny strany. Za úspěšný můžeme považovat opět britský příklad, kdy vládní agentura English Heritage hledá pro využití industriálních areálů partnery, s nimiž shromažďuje finance, aby mohlo dojít k transformaci těchto areálů (3).

Česká republika jako industriální skanzen Evropy

Situace v České republice v oblasti ochrany průmyslového dědictví byla díky vývoji v druhé polovině 20. století odlišná. Kvůli znárodnění průmyslu po roce 1948 a zaměření ekonomiky na tuto sféru jsme počátkem 90. let měli jedinečnou příležitost zachránit řadu historických průmyslových areálů. Vznikl průvodce *Industriální skanzen Čechy a Morava*, mapující přibližně

170 nejvýznamnějších průmyslových areálů. Některé z nich se podařilo prohlásit za kulturní památky. Bohužel v řadě případů investoři zvolili cestu nejmenšího odporu a mnoho významných staveb zcela zničili. Naplno se tak ukázalo nešťastné nastavení památkové péče. Česká památková péče má za úkol chránit pouze umělecké, historické aj. hodnoty, což v případě kostela či hradu plně postačuje. Případné „zpmátnění“ cukrovaru nebo pivovaru potom často odráží investory a objekt dále chátrá s cejchem „kulturní památky“. Česká společnost tak nevyužila zkušenosti ze západní Evropy v ochraně industriálního dědictví a na přelomu tisíciletí oscilovala mezi dvěma extrémními postoji – striktním uplatňováním památkové péče a volnou rukou investora (4).

Cílem tohoto textu je zmapovat osud tří cukrovarů, které se značnou měrou podílely na rozmachu měst, ve kterých byly založeny. Je zajímavé sledovat, jak rozdílně v Hodoníně, Břeclavi a Židlochovicích naložili se svým industriálním dědictvím.

Likvidace Redlichova cukrovaru v Hodoníně

Průmyslovými symboly Hodonína na přelomu 19. a 20. století byly tabačka, cihelna a cukrovar. Ten byl spojen s místní podnikatelskou rodinou Redlichů, kteří s jeho stavbou začali v roce 1884. Po vzniku republiky se cukrovar stal součástí Akciové společnosti pro průmysl cukrovarnický (ASPC), poté byl rozšířen a modernizován do podoby, kterou si uchoval do konce 20. století. Po znárodnění se stal součástí několika národních podniků (5).

Počátek konce hodonínského cukrovaru je paradoxně spojen s jeho poslední modernizací v roce 1986 (obr. 1.). Zavedení nových technologických postupů způsobilo jeho zadlužení a po roce 1989 se naplno projevily vysoké náklady na provoz cukrovaru, v němž proběhla poslední řepná kampaň v roce 1992. Pozemky cukrovaru v Hodoníně byly rozprodány, v roce 2000 došlo ke změně územního plánu a k následné demolici areálu došlo v letech 2003–2004. Nové nákupní centrum na jeho místě pak bylo otevřeno počátkem roku 2005 (6).

Ze stavební podstaty cukrovaru zůstalo zachováno pouze nové cukerné silo. Jinak je celá plocha zastavěna nákupním centrem. Je otázkou, jestli bylo možné tento postup nějakým způsobem zvrátit. Z hlediska ekonomického šlo v podstatě o úspěch. Protesty proti developerskému projektu ze strany veřejnosti proběhly pouze v případě demolice Redlichovy vily (7) a samotná hodnota cukrovaru začala být akcentována až po roce 2005, kdy už se jednalo o věc čistě akademickou.

Pokus o „zpmátnění“ cukrovaru v Židlochovicích

Patrně nejvýznamnější jihomoravský cukrovar založil na židlochovickém panství Florentin Robert. Historie areálu se s touto rodinou pojí až do roku 1918, kdy panství přešlo do rukou československého státu. Tři generace rodiny Robertů se zasloužily o řadu inovací ve výrobě cukru. Během této éry byl celý areál několikrát přestavěn a modernizován. Ve 20. století byl osud cukrovaru podobný jako v Hodoníně. V roce 1923 přešel cukrovar do rukou ASCP. Ta jej držela až do znárodnění v roce 1948. V roce 1970 byla provedena poslední rekonstrukce závodu a v roce 1987 došlo k výměně strojního zařízení. Výrobu cukru zde státní podnik Cukrovary Uh. Hradiště ukončil v roce 1991 (8).

Rozsáhlý areál, který doplňuje prostor židlochovického zámku a parku, zůstal nevyužitý. Město Židlochovice přistoupilo k postupné demolicí staveb. Bylo tak rozhodnuto o zániku industriální architektury budované od roku 1836, která svým významem přesahuje hranice českých zemí. Nepřekvapivé bylo i stanovisko Památkového ústavu v Brně z roku 1998, který demolicí považoval za žádoucí s argumentem, že dojde k uvolnění rušivých prvků při pohledu na zámecký areál. Poté, co byl areál z velké části zlikvidován, došlo alespoň k částečné záchraně stojících konstrukcí, která však nebyla iniciována z řad odborné veřejnosti nebo památkové péče, nýbrž překvapivě z popudu města, jež v roce 2005 na Ministerstvo kultury podalo žádost o prohlášení objektu filtrační věže za kulturní památku. V roce 2007 ministerstvo rozhodlo ve správním řízení pozitivně a prohlásilo filtrační věž a komínové těleso (obr. 2.) za kulturní památku. Ve svém rozhodnutí vyzdvihlo především estetické a řemeslné hodnoty industriálního stavitelství 19. století a pohledové uplatnění dochovaných konstrukcí (9).

Jak vypadá celý areál dnes? Památkově chráněné dominanty přes jisté pokusy o konverzi filtrační věže na obytné a pracovní prostory chátrají. Za zachovalým pláštěm se skrývá nevyužitý prostor se vzrostlou náletovou zelení. Část navazující na chráněné objekty slouží komerčním účelům. Jedná se o imitaci historické industriální architektury, doplněnou skupinou řadových domků. Na závěr si můžeme položit otázku, zda by konverze starého cukrovaru nebyla vhodnější variantou.

Konverze Kuffnerova cukrovaru v Břeclavi

Naštěstí takový osud nepotkal všechny cukrovary. Za částečně úspěšnou konverzi industriálního areálu lze považovat využití cukrovaru v Břeclavi (obr. 3.). Rozsáhlý areál se do současnosti v podstatě dochoval v takové podobě, v jaké byl ve 30. letech 20. století dokončen. Cukrovar, založený v roce 1863 rodinou Kuffnerů, prošel podobným vývojem, jaký již byl popsán u předchozích cukrovarů. V majetku Kuffnerů zůstal do roku 1924, kdy se stal součástí ASPC. Ta jej držela do roku 1939, kdy přešel do německých rukou. Po zestátnění v roce 1948 fungoval až do roku 1992, kdy byl jeho provoz ukončen (10).

Stavebnímu komplexu pohledově dominuje pětipodlažní srostlice výrobních hal s dominantou filtrační věže z roku 1894. Areál byl v letech 1923–1925 doplněn o velkokapacitní skladovací prostory, což souviselo se strategickým umístěním města na významném železničním uzlu. S tím byl cukrovar spojen železniční vlečkou s nýtovaným mostem přes Dyji z roku 1898.

Po roce 1989 lze další vývoj břeclavského areálu srovnávat s osudem cukrovaru v Židlochovicích. Objekt koupila v roce

obr. 1. Cukrovar v Hodoníně – silo na cukr z roku 1986

1993 firma Racio, která jej v letech 1993–2014 rekonstruovala. Dlouhodobá adaptace objektu si zachovala charakter industriální architektury z přelomu 19. a 20. století. Ostatní části areálu zůstávají v původním stavu, ačkoliv se je město Břeclav prostor pokoušelo revitalizovat. Snahy však vyšly naprázdno. Vše vyvrcholilo v roce 2007, kdy se město pokusilo pozemky prodat. Řízení však bylo z procesních důvodů zastaveno. Obdobně dopadl i pokus nového vedení radnice v roce 2010. Od té doby je areál zakonzervován a využíván pouze pro ojedinělé kulturní a sportovní akce (11).

Zajímavý vývoj měly pokusy zapsat areál na seznam kulturních památek. V roce 2008 podal MÚ Břeclav na Ministerstvo kultury ČR návrh na prohlášení mostní konstrukce bývalé vlečky za kulturní památku. V podnětu se poukazovalo především na jedinečnost konstrukce. Proti návrhu se ovšem postavilo Povodí Moravy s tím, že nebyl splněn požadavek na protipovodňová opatření. K nesouhlasu se kupodivu připojilo i město Břeclav, které jej zdůvodňovalo probíhajícím pokusem revitalizovat areál. Tento argument ovšem ministerstvo shledalo jako vágní, protože neporozumělo spojitosti památkové ochrany mostu a stavebních úprav cukrovaru, a v roce 2010 prohlásilo most za kulturní památku (12).

Ne zcela konzistentně postupovalo MK ČR v roce 2014, kdy obdrželo podnět na prohlášení areálu za kulturní památku. Ministerstvo požádalo ÚOP v Brně o zhodnocení podnětu a o vypracování návrhu. NPÚ doporučil, aby byla za kulturní památku prohlášena pouze část areálu, přičemž vyzdvíhal především

obr. 2. Židlochovice – památkově chráněné komínové těleso bývalé sušárny řízků

urbanistickou hodnotu areálu a autenticitu stavebních konstrukcí (13). V tomto případě bohužel dodnes MK ČR nezahájilo řízení.

Závěr

Osudy výše popsaných cukrovarů po roce 1989 dokládají náhled naší společnosti na problematiku industriálního dědictví: od naprostého nezájmu v 90. letech (Hodonín) přes první direktivní pokusy zakonzervovat památku (Židlochovice) až po úspěšnou konverzi cukrovaru (Břeclav). Zájem veřejnosti o prohlídky filtrační věže v prostorách bývalého břeclavského cukrovaru dokládá, že zachování industriálního dědictví alespoň formou konverze má smysl.

Souhrn

Srovnávací studie transformace tří emblematických cukrovarů na jižní Moravě po roce 1989 v Židlochovicích, Hodoníně a Břeclavi. Po ukončení výroby potkal každého z nich jiný osud. Zatímco transformace areálu cukrovaru v Břeclavi byla relativně úspěšná a areál je využíván pro výrobu i kulturní akce, tak Židlochovický cukrovar byl částečně zbořen a na jeho místě byla vystavěna řadová produkce skladovacích prostor a rodinných domů. Zachován byl pouze chráněný komín a filtrační věž. Cukrovar v Hodoníně byl zcela zbořen a na jeho místě stojí nákupní centrum a parkovací plochy. Úvodní část textu se věnuje problematice zachování industriální architektury ve světě a u nás.

Klíčová slova: průmyslové dědictví, přeměna, památková péče, Jihomoravský kraj.

Literatura

1. COSSONS, N.: Průmysl včerejška, odkaz zítřka. In *Průmyslové dědictví. Sborník příspěvků z mezinárodního bienále Industriální stopy 2008*, Praha: ČVUT, 2008, s. 14–30.
2. LAWLOR, D.: Nový pohled na minulost. In *Průmyslové dědictví ve vzduchoprázdnu mezi profesionály a amatéry, Sborník příspěvků z mezinárodního bienále Industriální stopy 2009*, Praha: ČVUT, 2009, s. 84–89.
3. FALCONER, K.: Opětovné užití historických průmyslových areálů. *Architekt*, 11, 2005, s. 43–45.
4. MATĚJ, M.: Chceme nebo nechceme technické a průmyslové památky. *ZPP*, 3, 2013, s. 179–186.
5. RUBÁŠ, S.: *Vznik a vývoj Akciové společnosti pro průmysl cukrovarnický a možnosti využití ve výuce dějepisu*. Brno, 2007, Rigorózní práce na PdF MU, s. 17–34, [online] <https://is.muni.cz/th/e460e/>, cit. 18. 4. 2018.
6. FOLTÝNOVÁ, Š.: *Brownfields a jejich řešení ve vybraném regionu*. Brno, 2016, Bakalářská práce na ESF MU, s. 35, [online] <https://is.muni.cz/th/sneue/>, cit. 18. 4. 2018.
7. Tisková zpráva 25. 5. 2005. Hodonín, 2005, [online] http://www.hodonin.eu/vismo/dokumenty2.asp?id_org=4041&id=-282471&n=tiskova-zprava-25-5-2015, cit. 18. 4. 2018.
8. FUNK, V.: *Dějiny židlochovického cukrovaru*. Brno, 2017, Bakalářská práce na FF MU, [online] <https://is.muni.cz/th/wz0ij/>, cit. 18. 4. 2018.
9. Spisový archiv NPÚ ÚOP v Brně, složka k památce r.č. 102 855, objekt filtrační věže a komín bývalého cukrovaru, památka byla prohlášena rozhodnutím MK ČR č. j. 2442/2005 z 31. 1. 2008.
10. SMUTNÁ, K.: Cukrovarnictví v Břeclavi. In *Město Břeclav*, Brno, 2001, s. 191–194.
11. JANIČKOVÁ, K.: *Břeclavská brownfields: historie, současnost, perspektivy*. Brno, 2015, Bakalářská práce na ESF MU, [online] <https://is.muni.cz/th/wl902/>, cit. 18. 4. 2018.
12. Rozhodnutí MK 28851/2015 OLP ze dne 25. 11. 2010.
13. Dopis NPÚ 371/87908/2014 ze dne 5. 11. 2015.

Sklenář K.: Industrial Heritage and Sugar Factories: Comparative Study of Three Sugar Factories Fate after Closure

A comparative study of transformation of three emblematic sugar factories in the South Moravian Region in Židlochovice, Hodonín and Břeclav after 1989. Each of them met a different fate after the closure. The transformation of the sugar factory in Břeclav has been relatively successful – the site is now used for production as well as for cultural events. The Židlochovice sugar refinery has been partially demolished and replaced with storages and residential housing. Only its chimney and filter tower have been preserved as monuments. The Hodonín sugar factory has been demolished completely and replaced with is a shopping centre. The introductory text deals with

obr. 3. Břeclav – srostlice objektů bývalého cukrovaru s dominantou filtrační věže – současný stav po konverzi

the issue of preserving industrial architecture in the world and in the Czech Republic.

Key words: industrial heritage, conversion, conservation, South Moravian Region.

Kontaktní adresa – Contact address:

Mgr. Karel Sklenář, Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Brně, náměstí Svobody 72/8, 601 54 Brno, Česká republika, e-mail: sklenar.karel@npu.cz